

Любомир Винар

ПЕРЕЇЗД БРУНА-БОНІФАЦІЯ З КВЕРФУРТУ ЧЕРЕЗ КИЇВ ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО (1006–1007 Р.)

*Вельмидостойному Професорові Докторові
ОЛЕКСАНДРОВІ ОГЛОВЛИНОВІ
з нагоди його 35-літньої наукової діяльно-
сти присвяжує ту скромну працю —*

а в т о р.

Історичні джерела, що безпосередньо або посередньо відносяться до часів Володимира Святославича, заслуговують на обширні коментарі. До новіших часів дуже мало збереглося безпосередніх документів (листи, грамоти, записки) князів, бояр і духовенства, що без жадних тенденційних “легенд” зуміли б відтворити їхні державотворчі концепції, як і взагалі тогочасне життя. Часи татарського лихоліття знищили безліч неоцінних, писаних пам’яток княжої України-Русі.

Інтересним джерелом для студій діяльності Володимира Великого є лист католицького єпископа, а zarazом німецького місіонера *Бруна Боніфація з Кверфурту* до німецького цесаря Генриха II-го, прозваного “Побожним” (1002—1024). В цьому листі, зі зими 1008 року Бруно згадує про свою коротку затримку в Києві і про зустріч з Володимиром Святославичем. Українські історики своєчасно звернули увагу на цей цінний документ, але не завдали собі труда докладно його проаналізувати. Проф. М. Грушевський доволі загальною згадує про побут Бруна в Києві й про його поїздку в печенізькі землі¹).

Деякі наведені ним цитати з листа німецького місіонера, як описля джерельно виказав д-р Іван Франко²), були неточні.

Можливо, що проф. Грушевський не мав змоги безпосередньо запізнатись зі змістом згадуваного листа, лише користувався принагідними рецензіями, або критичними нотатками про першу працю, що містила в собі згаданий лист. На увазі маємо розвідку А. Ф. Гільфердинга, що появилася в Москві 1856 року³).

Майже в усіх обширніших працях наших істориків, зв’язаних з часами Володимира Святого, *епізодично* згадують про переїзд Бруна з Кверфурту через Київ. Перший повний переклад листа німецького місіонера на українську мову опублікував Іван Франко в своїх критичних примітках до історії Грушевського⁴), виправляючи всі неточності. Проте й в коментарях І. Франка обширніше не навітлено діяльності Бруна, а з деякими його думками сьогодні вже важко погодитись. Українська історіографія до тепер не має жадної обширнішої

¹) Грушевський: *Історія України - Руси*, т. I, ст. 209.

²) Іван Франко: “Причинки до історії України - Руси” ст. 113, Львів 1912 (Бруно із Кверфурга, гість Володимира Великого в 1007 р.).

³) А. Ф. Гільфердинг: *Незванное свидетельство современника о Володимире Святом и Болеславе Храбром*; *Русская Беседа* ч. I, Москва 1856.

⁴) Іван Франко, цит. пр. ст. 113 - 123.

праці про Бруна і його переїзд через Київ у 1006 році. В чужинецьких виданнях знаходимо декілька текстів листа Бруна⁵⁾), які годяться з перекладом Івана Франка⁶⁾). Саме тому бажавмо цю прогалину виповнити нашою розвідкою про зносини Бруна з Володимиром Великим. Діяльності Бруна присвячено відносно велику літературу⁷⁾), що доволі точно відтворює його життя. В доповненні наших дослідників подаємо ще й джерельну нотатку до цієї теми проф. І. Борщака^{7а)}). Проте ця література дуже побіжно відноситься до побуту Бруна в Києві й до його місійної праці серед печенігів.

Бруно з Кверфурту (970—1009) був типовим німецьким місіонером схоластичної доби, який ціле своє життя присвятив поширенню

⁵⁾ Epistola Brunonis — Monumenta Polonicae Historica. Ed. Bielowski, pp. 224-28 t. I, Lwow — Krakow 1864; H. G. Voigt: Bruno von Querfurt, pp. 436-45. Stuttgart 1907.

⁶⁾ Іван Франко, перекладаючи листа Бруна, користувався працею В. Гізебрехта "Geschichte der deutschen Kaiserzeit" p. 600-604, B. II, Brunswick 1863. Текст даного листа Гізебрехт передрукував зі згадуваної праці Гільфердина, який у свою чергу переложив листа з доволі пізнього латинсько-німецького рукопису зготовленого в Касселі Уффенбахом в 1716 році. Згаданий рукопис знаходився у міській бібліотеці Гамбургу (Historica Nr. 321).

⁷⁾ Для кращого перегляду подаємо список найновішої літератури, що посередньо або безпосередньо відноситься до діяльності Бруна: H. G. Voigt: Bruno von Querfurt — Moench, Eremit, Erzbischof der Heiden und Maertyrer; Stuttgart 1907; H. G. Voigt: Brun von Querfurt und seine Zeit. Stuttgart 1909; Heine: Der heilige Brun von Querfurt. Querfurt 1882; F. Hybl: Bruno of Querfurt. Czech. Hist. Revue, Vol. 7. 1898; St. Zakrzewski: Boleslaw Chrobry Wielki, Lwow 1925; Z. Karnowska: Dzialalnosc sw. Brunona z Kwerfurtu na gruncie polskim w zwiazku z ideologiczna podstawa panstwa Boleslawo Chrobrego. Sprawozd. Tow. Nauk. Warszawa 1928, t. XXI; Z. Koczys: Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasow Boleslawow. Roczniki misjologiczne. Warszawa 1934; Francis Dvornic: The making of Central and Eastern Europe. London 1949; Dm. Doroschenko: Die Ukraine und das Reich. 9 Jahrhunderte deutsch-ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Literatur und Geistesgeschichte. 1942. І. Борщак: L'Ukraine dans la litterature de l'Europe occidentale, Paris 1935; W. Abraham: Powstanie organizacyi Kosciola lacinskiego na Rusi. Lwow 1904; T. Ediger: Russlands aelteste Beziehungen zu Deutschland, Frankreich und der roemischen Kurie. Halle 1911; A. Amman: Ost-slavische Kirchengeschichte, Wien 1950; А. Вороновъ: Латинскія мисіонери въ Кіевской Руси въ X и XI вѣкѣ — Труды Ист. Общ. Нестора Лѣтописца, III, 1879; С. Томашівський: Вступ до історії Церкви на Україні. Записки ЧСВВ т. IV, 1-2, Жовква 1932; Н. Полонська-Василенко: Київ часів Володимира та Ярослава Мудрого, Прага 1944; І. Огієнко: Історія Української Церкви, Гіршберг 1946; о. Іриней Назарко: Святий Володимир Великий, Рим 1954.

^{7а)} У своїй праці проф. Борщак згадує коротко про Бруна та подає головну літературу, що частинно доповнює нашу бібліографію про життя й діяльність цього німецького місіонера. Він пише: "...У своєму звідомленні до імператора Генриха II Бруно назвав Володимира "Senior Ruzorum". Портрет Володимира, накреслений Бруном, дуже подібний до зображення Володимира з Літопису Нестора й "билин". Оригінал листа Бруна з початку XI століття зберігся в бібліотеці міста Кассель. Одну копію використав був славний археолог Уффенбах 1716 р. і вона є з його архівом у бібліотеці Гамбургу. З огляду на важність цього документу слід звернути увагу на наступні видання:

Jahrbuecher fuer Slavische Literatur —, Kunst und Wissenschaft (Leipzig — Bautzen, p. 327-333).

Temoignage d'un contemporain sur Saint-Vladimir, publiee pour la premiere fois en francais par le price Aug. Galitzin (текст латинський і французький переклад. Paris, 1861, in 16, IV + 77 pages).

Kolberg, Der Heilige Brunon von Querfurt (Zeitschrift fuer Geschichte... Ermlands, 1886, XIII, pp. 1-108) — Franz Miklosich, Zacharius Conrad von Uffenbach. Brief des Heilig. Brun an Kaiser Heinrich II (Wien, 1859).

Elie Borschak, L'Ukraine dans la litterature de l'Europe occidentale (Extrait du Monde Slave, 1933 — III, IV; 1934 — I, II, IV; 1935 I), 1935, p. 5.

християнської віри між поганами центрально-східньої Європи. Високу освіту одержав в тодішньому культурному осередку Німеччини — Магдебургу, де вчив його відомий в тому часі магістер Гедан. До цієї школи також ходив приятель Бруна, знаний німецький хронікар Тітмар Мерзебурзький. Бруно походив з саксонської княжої родини і тим самим був споріднений з імператорською родиною саксонського дому. По закінченні освіти він доволі довго сповняв роль придворного капеляна Оттона III (983—1002). Разом з ним відбув свою прощу до Риму (приблизно 1000—1001 рік). В Італії він постановив на деякий час залишитись у монастирі св. Боніфація біля Равенни (Pereum), заснованого в честь чеського святого Войцеха, який згинув підчас своєї місії в Польщі. В Равенні, як пише чеський учений, "seznámil se tam se sv. Romualdem a vstoupil do jeho nove zalozene benediktinske kongregaci kamaldolska"⁸). В цьому монастирі молоді священики підготовлялись до своїх майбутніх місійних подорожей. Там правдоподібно Бруно познайомився з основними принципами старо-болгарської мови, яку мав уживати серед кочових народів, що межували зі словянськими державами.

В міжчасі німецький імператор бажав післати до словянських країн кількох монахів заложити новий місійний центр у східній Європі. Про це докладно згадує Бруно в своїйому пізнішому творі "Vita Quinque Fratrum"⁹). Бруно добровільно згодився поїхати до Польщі проповідувати слово Боже серед прусько-балтійських племен, але перед тим бажав одержати благословення від папи Сильвестра II, а тому з монастиря вдруге подався до Риму.

В Римі мав одержати благословення папи і відтак повернувся до Регенсбургу в Німеччині. Тітмар Мерзебурзький оповідає, що Бруно привіз з Риму "Pallium" — єпископську інсигнію і за дозволом Генриха II, архієпископа Мерзебургу Таїн висвятив його на єпископа¹⁰).

Після висвячення на єпископа Бруно зачав підготовлятися до місійної подорожі до Польщі, якої з незалежних від нього причин тоді не відбув.

Німецький імператор Генрих II за часів свого володіння мав цілу низку непорозумінь зі своїм васалем, польським королем Болеславом Хоробрим, що згодом розгорнулися в отверті війни. Перша фаза німецько-польської війни закінчилась аж в 1005 році¹¹). Це була, на мою думку, основна причина відложення Брунової місії до Польщі. Не зважаючи на те, деякі історики намагаються доказувати, що Бруно вже в ранніх роках тисячного століття прибув до Польщі. Ст. Закшевський висунув навіть гіпотезу, що Бруно відбував свої поїздки з ініціативи й в інтересах Болеслава Хороброго¹²). Це наświetлення польського історика не має жадних поважніших джерельних обґрунтувань.

⁸) Ottav Slovnik Naučný, str. 799, t. IV, Ilpara 1891.

⁹) Vita Quinque Fratrum — M. 2. Mon. Germ. Hist. Scrip. XV. p. 719. (ed. R. Kade).

¹⁰) Chronicon Thitmari Merseburgensis VI. Ms. 96-5. M. G. H. N. S. pp. 386-88. (ed. R. Holzmann 1935).

¹¹) H. Zeissberg: Kriege K. Heinrich II mit Boleslaw I von Polen. (Sitzungsberichte der K. K. Akademie d. Wissenschaft, B. 57). F. Baethen: Zur Geschichte der ältesten Deutsch-Polnischen Beziehungen. (Altpreussische Forschungen, 113, 1936).

¹²) St. Zakrzewski, op. cit., p.p. 209-26.

Проф. Полонська у своїй праці також подає, що Бруно зразу поїхав до Польщі, мовляв: “Року 1003 він поїхав до Польщі, кілька років провів там та в Угорщині і року 1008 прибув до Києва з метою переїхати далі, щоб християнство проповідувати печенігам”¹³). Простудіювавши численну літературу, що відноситься до діяльності Бруна, ми заступаємо погляд, що Бруно в цьому часі не мав змоги поїхати до Польщі. Натомість видно, що свою першу місійну подорож Бруно з Кверфурту відбув до краю т. зв. “Чорних Угрів” — оселих над долиною Тисою, і серед них перебував майже цілий рік. Це приблизно 1003—1004 роки. В тому часі місіонар навернув багато “чорних угорців”¹⁴). Опісля вертається Бруно до Магдебюргу, в якому перебуває дуже коротко. Вже наступного року виїжджає вдруге на Угорщину з наміром продовжувати свою місійну працю серед “чорних угрів”. Як зазначає Дворнік: “during the spring of 1005 went back to King Stephan to start missionary work in the territories governed by Achtum. They come under Stephan suzerainty and included the lands between the Danube, the Tisza and Koros rivers and Transylvania”¹⁵... Слід згадати, що Бруно виїхав на Угорщину тайком, без згоди німецького цісаря. Про це він згадує у своєму листі до Генриха II. “Ваш брат, найлюбіший єпископ Бруно, коли я перебував на угорській землі, сказав мені, що Ви королю, дуже турбуєтесь моїм побутом і дуже боїтесь, щоб я не пропав”. На увазі має Бруно посольство Генриха II до угорського короля Стефана Святого, яке przypadково викрило перебування Бруна на угорському дворі. Бруно не вернувся додому, лише вирішив за допомогою київського князя дістатись до землі печенігів, які уважались тоді в Європі за найжорстокіших поган. Саме в тому часі в Угорщині були послы від Володимира. Бруно скористав з нагоди й прилучився до княжих послів, що відїжджали до Києва. В історіографії ще до сьогодні не устійнені дати прибуття Бруна з Кверфурту до Києва. Наприклад в Енциклопедії Українознавства подано аж дві дати¹⁶), які на нашу думку помилкові. Франко заступає погляд, що Бруно прибув 1008 року¹⁷), а Дворнік твердить, що Бруно в 1007 році був уже в Польщі¹⁸). Розглядаючи ці суперечні вістки й листа самого Бруна, приходимо до висновків, що Бруно прибув до Києва в 1006 році, а вдруге вертався через Київ в погатах 1007 року. В Угорщині, як зазначає Бруно, провів “цілий рік”. Отже від 1005 до 1006 р. Відтак подався до Києва, а звідтіля до печенігів. Серед печенігів перебув пів року, а опісля вдруге перебував у Києві. За другим разом правдоподібно, Бруно довго не задержувався в княжому городі, тільки скоро подався до Польщі, де очіку-

¹³) Проф. д-р Н. Полонська-Василенко: “Київ часів Володимира та Ярослава”, ст. 19. Прага 1944.

¹⁴) І. Франко, цит. пр. стор. 111: — пише, що Бруно в 1004 році вернувся з Риму. Бруно повернувся з Риму один рік скоріше, як виходить з твору самого Бруна. В Угорщині він був двічі. Франко у своїх замітках не відзначив першого побуту Бруна в Угорщині.

¹⁵) F. Dvornik, op. cit. p. 201.

¹⁶) “Енциклопедія Українознавства” т. I, кн. II. У відділі політичної історії подано 10008-ий рік (ст. 416) — у відділі історії церкви 1009-ий рік (стор. 603).

¹⁷) І. Франко, цит. пр. стор. 112.

¹⁸) F. Dvornik, op. cit. p. 202.

вав його польський король й церковні достойники. Болеслав зустрів його дуже привітно, про що Бруно точно згадує в листі: “Насамперед король Болеслав, який дуже ласкаво бажав мені силами душі й тіла допомогти навернути Прусів і готов був для цієї цілі не пожаліти ніяких грошей, тепер перешкоджений війною, яку премудрий цісар уважав доцільним йому видати”. В дальшій частині листа, Бруно просив, щоб Генрих II не звертав своєї зброї проти християнських володарів, тільки замирився з Болеславом, якого уважав за доброго християнського короля.

Проживаючи в Угорщині, а відтак у Польщі, Бруно написав два твори¹⁹), що дуже інтересно описують місійні виправи монахів, а зокрема мученицьку смерть Адалберта - Войцеха. З Польщі він вислав зі своєї групи декількох місіонерів до Швеції, де їм вдалося охрестити короля Оляфа (995—1029), якого за це прозвали Святим. Ранньою зимою 1008 року Бруно подався зі своїми товаришами на пруські землі, бажаючи проповідувати слово Боже серед поганських племен ятвягів. Це був останній вимарш Бруна з Кверфурту. 14 лютого 1009 року його разом з іншими місіонерами постигла мученича смерть. Всім учасникам місії ятвяги повідрізували голови.

Після смерті Бруна мала з'явитися книга невідомого автора п. н. “Liber Gestorum Brunonis”, що нажаль не доховалась до новітніх часів.

В особі Бруна християнська церква втратила одного зі своїх найвідважніших й наймудріших місіонерів.

II.

Київ часів Володимира Великого вже був добре знаний у Середній Європі. Проф. Полонська пише: “Цікаво, що відгуки про Київ, як культурно-промисловий осередок X ст., доходять до далеких рейнських берегів. В “Трактаті о ремеслах” чернець рейнського монастиря X ст. ставить Київську Русь на друге місце після Константинополя й завважує, що вона славиться чудовими виробами — емальями, черню тощо”²⁰). Арабські письменники Аль Масуді, Аль Істахрі, Ібн Хаукаль і другі також описували Київ, як один з найвизначніших осередків тодішньої торгівлі. Прийняття християнства Володимиром приводить до розквітання старо-українського мистецтва й літератури, як також сприяє налагодженню добро-сусідських відносин з іншими християнськими державами. Недаром Титмар Мерзебурзький, на основі оповідань німецьких купців і військовиків, змалював Київ, як місто церков й торговельних ринків²¹) (400 церков й 8 ринків).

В Енциклопедії Українознавства подано, що: “Єпископ Бруно-Боніфатій, родич цісаря Оттона III, що відвідував Київ по дорозі до печенігів 1008 р. описував у листі до цісаря Генріха II двір *Володимира, називаючи Київ одним з найбільших міст Європи*”²²).

¹⁹) На увазі маємо вже згадуваний твір — “Життя п'ятьох братів” і “Passio St. Adalberti” — Fontes Rerum Bohemicorum. V. I, pp. 266-304. Prague 1871. (Ed. J. Emler...

²⁰) Проф. д-р Н. Полонська, цит. пр. стор. 20.

²¹) Chronicon, op. cit. IX, 32. M. G. H. S., N. S. IX p. 530.

²²) Енциклопедія Українознавства, том I, кн. II, стор. 416.

В праці проф. Полонської читаємо, що: “Свої враження від Києва та князя Володимира Бруно-Боніфачій докладно описав у листі до імператора Генриха II”²³). Читаючи листа Бруна з Кверфурту до Генриха II, приходимо до висновків, що він взагалі не описував двора Володимира Святославича, як також не подавав жадних точніших описів Києва, обмежуючись доволі короткими, але річевими заввагами про Володимира й південні границі української княжої держави. Бруно писав²⁴): “Діла Господні відкривати та визнавати почесна річ, а особливо перед Вами я не повинен мовчати, за якого святою намовою я став єпископом і висланий Святим Петром, несучи євангеліє язичникам. Оце вже цілий рік сповнив свої дні та місяці, від коли довго й дармо просидівши в Угорщині, ми покинули цей край і добилися до найжорстокіших із усіх язичників — печенігів (Pezenegos). Князь Русів, великий своїм царством і багатствами, держав мене місяць у себе проти моєї волі, неназе я добровільно хотів сам себе погубити, і переконував мене, щоб я не йшов до того нерозумного народу (irrationem gentem), де не знайду жадної користі для душі, лиш хіба для себе смерть і то найганебнішу. Та коли не міг відмовити мене, і про мене недостойного перелякав його якийсь привид (visio), сам зі своїм військом відпровадив мене до крайньої границі своєї держави, яку проти ворогів козовиків обгородив з усіх боків дуже міцним і довгим гастоколом (sepe). Коли ми доїхали до його краю, ми зупинились перед воротами. Тоді він зсів з коня на землю, а коли я з товаришами пішов наперед, він зі своїми воеводами пішов за нами, аж доки ми не дійшли до воріт. Він сам зупинився на одному горбі, а ми станули на другому горбі (colle). Я взяв хрест у руки й ніс його співаючи святу пісню: “Petre amas me? Pasce oves meas!”. Коли ми скінчили антифон, князь прислав до нас свого воеводу, який переказав нам слідуєчі слова: “Допровадив я тебе сюди, де кінгиться наша земля, а позинається ворожа. Богом молю тебе, щоб ти не тратив даремно життя на мою неславу. Знаю, що завтра перед третьою годиною тебе без жадної прижини жде гірка смерть. Я відповів йому: “Нехай Бог отворить тобі рай, так, як ти отворив нам вхід до язичників”. Оце все, що Бруно написав про свою першу зустріч і прощання з Володимиром Великим. Наведений уривок з листа Бруна містить в собі багато цікавих і важних даних про індивідуальність Володимира Святославича.

Часи князювання Володимира Великого були переломовою епохою в формуванні київської імперії на сході Європи. На фоні політично розсварених європейських держав — Київська Русь чимраз кріпшала, стаючись одною з найбільших тодішніх європейських мілітарних потуг. Тому й потверджує німецький місіонар, що “Руський князь великий своїм царством і багатством”.

Сердечне піклування київського князя Бруном свідчить, що в тому часі в Києві не робили жадних різниць між візантійськими й болгарськими місіонарями та німецько-римськими. Отже не було будьяких

²³) Проф. Н. Полонська, цит. пр. стор. 20, підкреслення мої — Л. В.

²⁴) Переклад листа Бруна подаємо за І. Франком, одночасно порівнюючи з перекладом Н. Voigt-a.

обрядових вирізень²⁵). Особистий супровід Володимира, який відпроваджував німецького місіонера аж до своїх південних границь, доказує, що князь надавав великої ваги визначнішим чужинецьким гостям, а тому не диво, що він намагався відмовити Бруна від такої ризикованої подорожі на печенізькі землі. Володимир уважав собі великою ганьбою, якщо Брунові щось злого могло б притрапитись у сумежній країні.

Друга характеристична риса київського князя, яку пізнаємо з листа Бруна, це забобонність Володимира. Звичайно це явище в початках XI століття наскрізь зрозуміле й логічне. Як бачимо, часами забобонність могла бути одним з головних стимулів у формуванні потягнень князів.

Хибну заввагу щодо привида (*visio*) Володимира Святославича знаходимо в новій праці Дра. Григорія Лужницького. Спершу автор коротко пише про прибуття Бруна до Києва й намови Володимира, щоб німецький місіонер закинув свої пляни щодо печенігів. Згодом цей самий автор пише, що Володимир вже більше не настоював на своїх порадах, бо “як каже літописець, мав лихий сон”²⁶). Помилковість автора заключається в наведених словах літописця про “лихий сон” Володимира. Жадний український, ані німецький чи візантійський літописець того часу, не згадував про якийсь “сон” Володимира. Одинокую згадку знаходимо в листі самого Бруна, однак він виразно пише про привид. Дуже цікава згадка Бруна про фортифікації південних границь України. Це було одиноке місце з листа Бруна, на яке проф. Грушевський звернув свою увагу, мовляв: “Звісний місіонар Брунон, бувши в Києві за Володимира, сповідає як самовидець, що Володимир оточив Київ від Печенігів “дуже міцною й довгою огорожею”. Цю огорожу з проробленими в ній воротами бачив Брунон десь коло Стугни, і дійсно маємо й тепер понад Стугною аж три лінії валів”²⁷). Вже Іван Франко в своїх замітках писав, що проф. Грушевський попе-

²⁵) Деякі історики церкви дуже тенденційно наświetлюють ці події, хоч на те немає жадних джерельних підстав. Напр. д-р Лужницький в своїй праці “Українська церква між Сходом і Заходом”. Інші автори цілком промовчують побут Бруна в Києві, чим ослабили свої праці. Напр. гляди: М. Д. Приселковъ: *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв.*, 1913. Тенденційно місію Бруна наświetлено в *Праці Теофіля Кострубі “Нариси з церковної історії України від X-XIII століття”*, Торонто 1955 стор. 5. Автор намагається переїзд Бруна через Київ втягнути в нездорову атмосферу полемічних доказів про католицько-римський чи візантійсько-болгарський обряд Київської Русі, мовляв: “Так воно і ясно, не міг би хіба католицький єпископ не старатися найперше повернути князя схизматика, ніж користати з його помочі в місійній праці”...

Доволі об’єктивно згадав про побут Бруна в Києві о. Урниней Назарко в своїй монографії про Володимира Великого на 139 ст. На нашу думку важко зв’язувати місійну подорож Бруна до печенігів з припущенням існування якогось давнішого пляну, укладеного з Сильвестром II, як це робить автор. Причину спішного візду Бруна до Києва, а звідти в печенізькі землі приходиться перш за все шукати в тодішній політичній ситуації. Німецько-польські війни (перша фаза) перешкодили йому проповідувати християнську віру серед пруських племен — тому Бруно подається в українські південні степи зайняті печенігами, бажаючи не марнувати часу своїм вічкуванням на дворі Стефана Святого.

²⁶) Д-р Гр. Лужницький: “Українська Церква між Сходом і Заходом” стор. 44. Філадельфія 1954.

²⁷) М. Грушевський, *цит. пр.* стор. 209.

рекручував деякі цитати з листа: “Отсей уступ Історії проф. Грушевського, писав Франко, о стілько недокладний, що в ньому не подано дати, коли Брунон був у Києві, натомість сказано безпідставно, що Володимир окружив Київ огорожею, коли тим часом Брунон оповідає, що до огорожі треба було їхати аж два дні”²⁸⁾).

З оповідання Бруна видно, як Володимир Великий розбудував цілу оборонну систему укріплень, що були сполучені міцним частоколом. Звичайно біля вихідних воріт-фортечок зважди була сторожа, яка пильно слідувала за рухами степовиків. Такі укріплення, як відомо, були збудовані над річкою Стучною й над Десною, Трубежем та Сулою на Лівобережній Україні. Останки цих фортифікацій залишились й до нових часів, у формі земляних валів. Оборонні укріплення Володимира відіграли велику роль в боротьбі Київської держави з інвазією печенігів.

Відношення печенігів до київської держави назагал відоме. Візантійський імператор у творі “De administrando imperio” — писав: “Коли ромейський (візантійський — Л. В.) цар живе у мирі з печенігами, то ані Русь, ані тюрки не можуть чинити ворожих нападів на ромейську державу; не можуть вони домагатися від ромейів великих грошей і дарунків, як заплати за мир, бо бояться сили, яку цар за допомогою того народу може їм протиставити на випадок їх походу на ромейів. Печеніги, зв’язані приязно з імператором і заохочувані посольствами та дарунками, легко можуть нападати на землю русів і тюрків, брати в неволю їх дітей і спустошити їх країни”²⁹⁾). Печеніги були переважно зручним, а zarazом небезпечним інструментом в руках візантійських цісарів, які намагались не допустити до швидкої розбудови київської імперії. Смерть Святослава Завойовника, батька Володимира Великого, якого підступно замордував печенізький ватажок Куря, була одною з політичних інтриг Візантії.

Деколи наїзди печенігів на київські землі відбувалися за ініціативою самих княжих “русів”, які переходили в печенізький табір і згодом наводили зі степу кочовиків. Клясичним прикладом була роль Варяжка, уявного отрока кн. Ярополка Святославича: “Варяжко же видѣвъ, яко убьень бысть Ярополк бѣжа съ двора в Печенѣги, и много воева Володимира съ печенѣги”³⁰⁾). Згодом деякі князі в своїх політичних інтригах використовували племена номадів, які наймались до них на службу. Ці часи популярно називаємо в нашій історії “руїною”.

В дальшому тягу свого листа Бруно описує свій побут між печенігами. “Три дні, писав він, ішли ми й ніхто не нападав на нас. Третього дня, це було 6-го лютого, водили нас під мечі три рази, рано, вполудне й вечером із похилими шиями, щоб нас повбивати, і всі три рази від нападаючих нас ворогів, так допустив Господь і Проводир наш Св. Петро — чудесним знаком вийшли ми без образи. В неділю прийшли ми до більшого народу і нам дали приміщення, заки гонці не

²⁸⁾ І. Франко, цит. пр. стор. 113 - 14.

²⁹⁾ Переклад подаємо за Історією України — І. Холмського вид. Н.Т.Ш. Нью-Йорк — Мюнхен 1949, стор. 32.

³⁰⁾ Повесть временних лѣт (за Лавр. Літоп.) под ред. В. П. Адриановой - Перетц, т. II, 1950, стор. 55.

скликали весь народ на збір. Оце в дев'яній під полудне покликано нас на раду, бючи нас батогами як коней. Нас зустріла безчисленна юрба з кровавими очима і підняла страшений вереск. Тисячі мечів, сокир піднялося над нашими головами. Мучили нас аж до ночі, самі між собою в незгоді, поки старшина того народу не вирвала нас силою з їх рук і, почувши наше оповідання, не зрозуміли, що для добра прийшли ми до їх краю. От так з волі чудотворного Бога і пресвятого Петра прожили ми серед того народу 5—6 місяців, обійшли три округи, а четвертої не торкалися, але з ньої прийшли до нас післанці від знатніших. Несповна тридцять душ на вернули на християнство, пальцем Божим ми зробили між ними мир, якого, як вони самі говорили, ніхто крім нас не міг зробити. “Сей мир — говорили вони до мене, — зроблений тобою. Коли правда, що ти навчаєш, ми всі радо зробимося християнами. Якщо той князь Русів буде хиткий у вірі, мусимо ждати війни тільки від нього, а не від християнства. З тою заявою прийшов я до князя Русів, який задоволений Бога ради дав у закладники свого сина, а я посвятив одного з наших на єпископа, який разом з тим князем сином подався в край печенігів. Отак для більшої слави та хвали Спасителя Бога дійшов християнський закон до народу найгіршого з усіх язичників, які живуть на землі”.

Записки Бруна про його побут серед печенігів є для нас дуже цінні, бо кидають частинно нове світло на печенізько-київські зв'язки³¹⁾.

Нотатки Бруна про “три печенізькі округи” відповідають запискам Конст. Порфірородного, який також згадував про печенізькі “чотири коліна”, які займали південні землі на схід від Дніпра. У 37-ому розділі “De administrando imperio” він пише, що “Пацінакія (Печенігія) віддалена від краю уців (половців) і від Хозарії на 5—6 днів дороги, від Алянїї 6, від Мордії 10, від Русі один день, а від Туркії (Угорщини) 4 дні, а вкінці від Болгарії пів дня дороги”³²⁾.

Тепер стане нам більше зрозумілий нагальний занепад печенізької орди в XI-ому столітті й їхня частинна асиміляція в сумежних полосах княжої України, що наступила за декілька десятків років. На увазі маємо внутрішні непорядки печенізької орди, що проявилися в гострих конфліктах між їхньою старшиною й простолюдям. Охрещення Бруном тридцяти номадів — це надзвичайно великий успіх німецького місіонера, якщо брати до уваги жорстокі обичаї і примітивне розумування кочових племен. Виринає питання, чи Бруно відносно миру між печенігами й Україною говорив у імені Володимира Великого? На нашу думку Володимир, як виходить з листа місіонера, відкидав всякі припущення про можливість співіснувати у мирному стані зі своїм південним сусідом. Мабуть хибно ці моменти інтерпретує

³¹⁾ Гл. реєстр літератури про печенігів у другому томі Історії України - Руси М. Грушевського стор. 526 - 27. Nimet Akdes Kurat: Histoire des Peischeneqes, Paris 1947. А. Расовской: “Печенеги, торки и береди на Руси и в Угрии” Seminarium Kondakovianum, VI, 1 - 66; Praha 1933. Останніми часами на Колумбійському університеті відбулась доповідь д-ра К. Менгеса п. н.: “Половецько-слов'янські відносини”, в якій прелегент мав подати нове наświetлення зв'язків Київської Русі з кочовиками (Бюлетень УВАН у США, липень 1953 ст. 11).

³²⁾ І. Франко цит. пр. (Ще про хозар) стор. 100. -- Fontes rerum Bohemicarum V. I. fosc. 2, p. 11. V Pradze 1872.

Д. Іловайський, мовляв: “Повидимому Бруну помагало то обстоятельство, что он явился к Печенегам, как помиритель. Варвары охотно склонялись на миръ, и будтобы обещали даже все принять христианство, если этот миръ Русскимъ княземъ будет проченъ. По крайней мѣре такъ говорилъ Брунъ по возвращеніи въ Кіевъ”³³). З листа Бруна виразно вичувається, що печеніги не клали справу свого охрещення у функціональному зв'язку з перемирям з Київською державою, лиш навпаки вони старались передбачувати хиткість християнської віри у Володимира. Цю печенізьку думку підхопив І. Франко й зробив доволі штучні висновки. На основі печенізьких думок про Київського князя, він добачує “маленьку тинь, яка з його (Бруна Л. В.) оповідання паде на постійність його християнських переконань”³⁴). Опінія печенігів не може бути міродайною, характеризуючи “постійність його християнських переконань”... Для нас зрозуміло, чому печеніги передбачували “хиткість віри” у “князів Русів”. Цим вони бажали оправдати свої ворожі потягнення супроти княжої держави й укрити свої евентуальні майбутні виправи в київські землі. Важко також погодитись з Іваном Франком який до листа Бруна додає свої коментарі, мовляв: “Пробуваючи п'ять місяців у краю печенігів Брунон стрічав там окрім мандруючих і кочуючих ватаг також густіше заселені місця, в яких була досить вироблена громадська організація, але не було ніде одного володаря”³⁵). Бруно в своєму листі виразно не зазначає про “густіше заселені місця”, під якими в Франка мабуть слід розуміти осіле плем'я печенігів³⁶). Громадська організація печенізьких племен, на основі листа Бруна, аж ніяк не була “досить вироблена” — лиш навпаки там панувала майже анархія, а об'єднуючим моментом в печенізькій психіці була переважно жажда добичі.

В 1008-ому, а зглядно один рік раніше, як виходить з листа місіонаря, Володимир заключив з печенігами перемир'я. Ролю посередника вміло відіграв Бруно, який напевно зискав цим довіря печенігів. Здогадуємось, що за закладника Володимир вислав одного зі своїх нешлюбних синів. В літописах про цю подію немає жадної згадки. Перемир'я існувало приблизно аж до 1015 року, в якому літописець відзначає новий печенізький наїзд: “Печенѣгом идущем на Русь, посла противу им Бориса, бо сам в той час боленъ”³⁷).

³³) Історія Росії Д. Іловайського т. І. Москва 1876 стор. 81.

³⁴) І. Франко, цит. пр. стор. 123.

³⁵) І. Франко цит. пр. ст. 122.

³⁶) Свого часу декілька фактів про життя і діяльність Бруна з Кверфурту я подав у формі доповіді на одному з Академічних Вечорів “Зарева” в Клівленді (17. XII. 54). В дискусії мгр. Михайло Ждан згадав на основі археологічних дослідів проф. Курінного про правдоподібність існування т. зв. “степових Україн”, які були під печенізькою зверхністю. Звичайно ця проблема в нашій історіографії майже цілком не опрацьована. Аналогічно до існування т. зв. “татарських людей” можна припускати, що існувала якась “печенізька Україна”... Одначе сумніваємось, чи Бруно перебував у цій евентуальній руській етнічній групі серед печенізького моря дикуства й жорстокости. Бодай у листі місіонаря не знаходимо про таке явище жадного натяку.

³⁷) Цит. пр. ст. 89.

В нашій короткій праці не маємо змоги приділити більше місця взаємовідносинам книжкої Київської держави з печенігами. Загальниково лише ствердимо, що печеніги за часів князювання Володимира Великого являли собою грізну мілітарну

Володимир Великий дав Брунові якнайбільшу допомогу, як зазначає Тойнбі "Vladimir after wards gave facilities for a mission to the Pechenegs on the Great Western Bay of the Eurasian Steppe"³⁸⁾ — і своєю поведінкою здобув якнайбільше признання на тодішних європейських дворах. Залишається відкритим питання, чому Бруно промовчує в своєму листі вигляд самого Києва й околиці, через які йому доводилось переїжджати. Причину цієї мовчанки приходиться добачувати в головних інтенціях листа, якого Бруно присвятив головно намовам Генриха II налагодити добросусідські зв'язки з польським королем.

Перезід Бруна через Київ в 1006—1007 рр. являється лише одним коротким епізодом в ранньому періоді княжої київської держави. Він щераз наглядно доказує, що Україна початку XI століття мала численні зв'язки з Європою й грала головну ролю в тодішньому політичному укладі європейських сил.

II. Грицак

Ще про Київщину після татарського погрому

У своїй статті "Київщина після татарського погрому"¹⁾ старавсь я довести, що після татарської навали 1240-41 рр. Київ належав до держави Данила Романовича, князя галицько-волинського, за винятком, може короткого часу, коли там володів кн: Михайло чернігівський у 1240 рр.²⁾ Зокрема цікавивсь я виясненням, хто був князь Ярослав, якого воевода, Дмитро Єйкович, правив тоді в Києві³⁾. Я старався відкинути загальноприйнятну думку, що цей Ярослав — це Ярослав Всеволодович володимиро-суздальський, думку, яку піддержав і Грушевський, і намагався, слідом за Зубрицьким⁴⁾ і Шараєвичем⁵⁾, але на новішій речовій основі виказати, що цей Ярослав — це Ярослав Інгварович, кн. луцько-межибіжський, васаль Данила⁶⁾. Тепер я хочу подати новий доказ, що Ярослав володимиро-суздальський не володів Києвом, ані жадною іншою південно "руською" волостю в 1240 рр., що в Володимирі суздальському про це добре знали і з тим числилися, як з загальновідомим фактом. Документ, який маю на увазі, одночасно подасть деякий новий матеріал до істор. географії сх. Європи в XIII ст.

силу, перед якою дрижала візантійська імперія. Доволі обширно ці питання висвітлює В. Г. Василевський в своїй праці "Византия и печенги", де доказує, що лише через подрібніші студії діяльності печенівської орди можна краще відтворити зв'язки України з Візантією в X-ому і XI-ому століттях.

³⁸⁾ Arnold J. Toynbee: A Study of History. Vol. VIII. London 1954, p. 399.

1) Розбудова Держави, 3, 1954.

2) там же, ст. 23-5.

3) там же, ст. 23.

4) Д. Зубрицький — Ист. древняго Гал. руского княжества. Львів, 1855, III, ст. 155.

5) І. Шараєвич — Ист. Галицко-Волинской Руси. Львів, 1863. Ст. 105, 120.

6) II. Грицак — цит. праця, ст. 23.